

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

KÜLTÜR EVRENİ

UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Bahar / Spring / Весна 2010 • Yıl / Year / Год 2 • Sayı / Number / Число 6

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

QUARTERLY SOCIAL EDUCATION JOURNAL SUBJECT TO INTERNATIONAL PEER REVIEW

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ISSN: 1308-6197

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. – Konur Sokak 66/9 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – kulturevreni@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editör/ Editor

Руководитель работы

Ömer ÜNAL

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN•Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY•Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

Prof. Dr. Taciser ONUK•Prof. Dr. İsmail PARLATIR•Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU•Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/9 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) – Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: hayrettinivgin@gmail.com – erhanivgin@gmail.com

www.kulturevreni.net

Fiyatı / Price / Стоимость

10 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

15 \$ / 10 Euro (Yurt dışı / для граждан
других стран)

Стоимость подписки

40 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

60 \$ / 50 Euro (Yurt dışı / для граждан
других стран)

Abone Bedeli / Subscription Price

Baskı Tarihi/ Press Date

10 Temmuz 2010

Baskı / Pres / Типография

BRC BASIM

Samanyolu Cad. No: 35 İskitler/ANKARA

Tel: 0090.312.384 44 54

Kapak Resmi

T. Gertsen'in illüstrasyonu, TİKA'nın 1995 yılında yayımladığı Manas adlı kitabın

72. sayfasından alınmıştır

ESKİ YUGOSLAVYA'DA MEVLÂNA VE MEVLEVİLİK
MEVLANA AND MAWLAWİYAH IN OLD YUGOSLAVIA
МЕВЛАНА И ЕГО УЧЕНИЕ В ПРЕЖНЕЙ ЮГОСЛАВИИ

Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu Balkanları fethetmesiyle birlikte İslamiyet de bu topraklarda yayılmaya başlamıştır. Bununla birlikte, tarikatlar da aynı durumda olmuştur. Mevlânâ Celaleddin Rumî'den sonra oluşan Mevlevîlik de Balkan coğrafyasında tekke ve zaviyeleriyle yer tutmuştur.

Makalede; Mevlevîliğin Sırbistan (İpek), Bosna-Hersek (Mostar, Sarayova), Makedonya (Üsküp) gibi yerlerde nasıl yerleştiği ve günümüze kalan izleri araştırılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mevlânâ, Mevlevîlik, Balkanlar, Farsça eser, Mesnevî, tekke, zaviye

Summary

With the Ottoman Empire conquered the Balkans, has begun to spread Islam in this land. Besides the cults has been in the same situation. After Mevlana Celaleddin Rumi, Mawlawiah had their place in Balkans with their hermitage and lodges.

In this article, how Mawlawiah settled of in places such as Serbia (İpek), Bosnia Herzegovina (Mostar, Sarayova), Macedonia (Üsküp) and the surviving traces are being investigated.

Key words: Mevlana, Mawlawiah, Balkans, Persian works, Mesnevi, lodge, hermitage

* Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Priştine/ KOSOVA

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanları fethetmesiyle bu yerlerde İslamiyet de gittikçe yayılmaya başlamış ve böylece tüm İslam mimarisinden sonra, ilkönce kent, ondan sonra köylerde bile İslam tarikatları de genişlemekle tekkeler, dergâhlar ve bunların etraflarında bir sürü türbeler de inşa edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra tüm Balkan memleketlerinde, tüm İslam eserleri gibi, bu tekkelerin, dergâhların ve türbelerin çoğu yerle bir edilmiş, bir kısmı harabe durumuna uğramış, çok az bir kısmı ise günümüze dek bütünlüğünü koruyabilmiştir.

Eski Yugoslavya bölgelerinde de tarikatlarla ilgili durum pek farklı değildir. Bu nedenle tarikat objeleri hakkında gerektiği kadar bilgilere sahip değiliz. Fakat buna rağmen, bir yandan günümüzde yaşayan yaşlı tarikat müritlerinin bilgileriyle, diğer bir yandan ise kimi aydınların özel kütüphanelerinde korunabilen eski yazma ve basma eserler aracılığıyla az-çok bilgi elde edilmektedir. Bu bilgiler sayesinde Yugoslavya'da İslam tarikatları ve onların mimari eserleriyle ilgili, çok az olsa bile, kimi yazılar da yayımlanmıştır¹. Şimdiye dek yapılan araştırmalara dayanarak Eski Yugoslavya bölgelerinde Nakşibendî, Mevlevî, Sinanî, Sadî, Bektaşî, Rifaî, Şazeli, Kadirî, Melâmî tarikatlarının genişlediği hakkında bilgilerimiz vardır, yalnız konumuz Mevlevî tarikatıyla ilgili olduğu nedeniyle bu kez tek Mevlâna ve Mevlevîlik hakkında günümüze dek elde edebildiğimiz bilgileri aydınlatmaya çalışacağız.

Bilindiği gibi Mevlâna Celâleddin Rumî, bir tarikat kurma düşünmediği halde, ölümünden sonra, müridleri onun adıyla Mevlevî tarikatını kurmuşlardır. Böylece zamanla, merkezi Konya olmak üzere, ilk olarak Anadolu'da (Amasya, Kırşehir, Erzincan) ondan sonra Divane Mehmet Çelebi zamanında (ö. 1545) Anadolu dışında (Suriye, Irak, İran, Mısır, Cezayir gibi bölgelerde) Mevlevî zaviyeleri kurulmuştur. Bu girişimler sonucunda XII. ile XV. yy. ilk yarısında adet, prensip, teori, pratik ve ayin durumlarından, bildiğimiz Mevlevî tarikatı kendi son şeklini almıştır. Konya'da halifenin de tayin edilmesiyle tüm Osmanlı İmparatorluğu bölgelerinde Mevlevî tekkeleri ve zaviyeleri inşa edilmeye başlamıştır. İşte Mevlevîlik bu şekliyle Balkan memleketlerine de yerleşmiştir. XV.-XVI. yüzyıllar eski Yugoslavya bölgelerinde (Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, ve Makedonya Cumhuriyetlerinde), Osmanlı devletinin tamamıyla yerleşme süresinde, Mevlevî tarikatı bilinen şekilde kurulmaya başlamıştır. Günümüze dek derleyebildiğimiz malzemelere dayanarak Eski Yugoslavya bölgelerinde umumiyetle dört Mevlevî tekkesinin zamanında çalıştığını öğrenebildik. Bunları aşağıda sıralamaya çalışacağız.

¹ Bkz. Nimetullah Hafız, "Yugoslavya'da Bektaşî Tekkeleri", Hacı Veli Bektaş Veli, Bildiriler-Denemeler-Açıkoturum, Ankara 1977, s. 30-40; "Yugoslavya'da Mevlevî Tekkeleri", Mevlâna ve Yaşama Sevinci" (Haz. Feyzi Halıcı), Ankara 1978, s. 173-178; Dzema] Cehajic, "Dzelaluddin Rumi i mevlvizam u Bosni i Hercegovini, Izraz XVII, broj 10, Sarajevo, okrobar 1973. s. 356-365.

SİRBİSTAN'DA:

- **İpek'te:**

Yugoslavya'nın Sırbistan Cumhuriyeti'nin güneyinde bulunan Kosova'nın İpek şehrinde bir evin Mevlevî tekkesi olarak çalıştığını, son şeyhi İsmail Efendi olduğunu, onun Krallık Yugoslavya döneminde Konya'ya göç ettiğini ve orada öldüğünü bu tekkenin son şeyhi olan İpekli Süleyman Efendi'den öğrendik. Fakat ne yazık ki bundan başka bu Mevlevî tekkesi hakkında başka bir bilgi edinemedik.

BOSNA-HERSEKTE:

- **Mostar'da:**

Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin bu şehrinde iki tekkenin bulunduğu, fakat bu iki tekkenin hangi tarikatın oldukları uzun süre bilinmiyordu. Fakat, Mostar'da Hersek Arşivi'nde çalışan şarkiyatçı Hıvziya Hasandediç, yayınladığı "Mostar Müftüleri" başlıklı yazısında, elde etmiş olduğu evraklara dayanarak, 1670-1677 yılları arasında Blagay'da doğan Şeyh Fevzi Efendi'nin ilk ve orta öğrenimini Blagay ve Mostar'da, yüksek öğrenimini ise İstanbul'da bitirdikten sonra Mostar'a dönüşünde Derviş Paşa Medresesi'nde müderris olduğunu ve ayrıca Mevlevî tekkesinde Mevlevî şeyhi olarak çalıştığını ve burada büyük İslam düşünürü Mevlâna Celâluddin Rumî'nin ün kazanmış tasavvufi "Mesnevî" eserinin üzerinde incelemeler ve açıklamalar yaptığını göstermekle bu iki tekkeden birisinin Halvetî, değerinin ise Mevlevî tekkesi olduğunu belgelemiştir². Maalesef bu tekke hakkında henüz başka bir eser bulunamamıştır.

- **Sarayevo'da:**

Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin başşehri Sarayevo'da da ad yapmış bir Mevlevî tekkesi bulunmakta idi. Bu tekke hakkında günümüze dek birkaç yazı da yayınlanmıştır³. Tekkenin vakıfnamesine dayanarak Sarayevo'da inşa edilen tüm tekkeler arasında bu Mevlevî tekkesinin en eski tekke olduğu ileri sürülmektedir. XV. yüzyılın ikinci yarısında Bosna Sancakbeyi İsa Bey'in bir zaviye ve bir misafirhane inşa ettiğini, üç binadan oluştuğunu ve bunların Mevlevî tekkesi olarak çalıştığını ve Müslüman misafirlere, öğrencilere, Osmanlı savaçlılarına ve yolculara konak olarak kullanıldıklarını ve orada her gelen yolcuya ve tekkede her çalışana ödeneksiz yemek verildiğini, kalan yeyintilerin ise oradaki yoksullara dağıtıldığını öğrenmekteyiz.

Tekkenin inşa edilışinden Evliya Çelebi'nin Sarayevo'yu ziyaret edilışine dek bu obje hakkında hiç bilgimiz yok. Fakat (XVII. yy) Evliya Çelebi'nin

² Ilivzija Hasandedic, "Mostarske muftije", Glasnik Vjerske islamske zajednice, b. 9-10/1975, Sarajevo, 1975, s. 8-9.

³ Bkz. Dipnot İ, N. H. "Yugoslavya'da Mcv...", Dzemal Cehajic, Derviski redovi u jugoslovenskim zernijama, Sarajevo 1988; M. Mujezinovic, "Musafirhana i tekja Isabega Isakovica u Sarajevu", Nase starine, IH, Sarajevo, 1956 s. 246,247,250.

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

"Seyahatname" eseri sayesinde³ Sarayevoda, Milyatska nehrinin kıyısında 70-80 müride sahip olan odalarının semahanesiyle birlikte cennet gibi güzel bir tekkenin bulunduğunu aydın ve neyzenbaşı Derviş Mustafa'nın güzel hattat olduğu bilgilerine sahip olduk.

Bu tekke hakkında Boşnak yazarı Mula Mustafa Başeski de yazmış olduğu iki eserinde şu bilgileri kaydetmektedir: Birinci eserinin 341. sayfasında Mevlvî şeyhi Osman Dede'nin on yıl hanımıyla bir ömür geçirdikten sonra eşinin süt kardeşi olduğunu anlayınca ondan ayrılmış⁴. İkinci eserinin 16. sayfasında ise bu tekkenin şeyhi Şeyh Nasır'ın Bosna'ya geldiğini, ordu imamı olarak tüm Osmanlı bölgelerini gezmiş olduğunu ve Boşnakçadan başka Türkçe, Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiğini, annesinin ölümünden sonra ise Bembası'daki Mevlvî tekkesinde şeyh olduğunu ve orada evlendiğini öğreniyoruz⁵.

1984 yılında ise Mehmet Muezinoviç de "Bosna Hersek'te İslam Epigrafisi" adlı eserinin I. Cilt'inde bu Mevlvî tekkesi hakkında söz ederken tekkenin hicri 1196 (1781/82) yılında bir onarım geçirdiğini de göstermektedir⁶.

MAKEDONYA'DA:

Üsküp'te:

Makedonya Cumhuriyeti'nin Üsküp şehrinin Bitpazar semtinde bir Mevlvî tekkesinin bulunduğu hakkında oldukça bilgilere sahibiz. İyi ama Bitpazar'dan Çayır semtine giden "yeni yol" planı yüzünden Üsküp'te en eski tekkelerden biri olan bu Mevlvî tekkesinin yıkılıp yerle bir olduğu bir gerçektir.

Bu tekke için ilk bilgileri Evliya Çelebi 1660 yılında akrabası Melek Ahmet Paşa ile Üsküp'ü ziyaret ettiğinde burada yirmi tekke arasında bu bir paşanın konağı olduğu ve paşa daha geç bu konağını Mevlvî tekkesine çevirdiğini kaydetmektedir.

Ağustos 1977 tarihinde Hisar Dergisinin 164. sayısında Abdullah Uçman Bey'in Şeyh Hakkı Ffendi'den naklen Münevver Ayaşlı'nın konuşmaları yayımlandı. Bu yazıda Üsküp Mevlvîhanesinin Balkanlarda, en büyük bir Mevlvî dergâhı olduğunu, on iki hektar arazisinde pek çok hayvan beslendiğini öğrenmekteyiz. Fakat 54'de çıkan bir kanunla tekkeler kapandıktan sonra Şeyh Hakkı Efendi, beraberinde alamıyacağı büyük levhaları, yazma kitapları ve bir sürü güzel ve değerli eşyaları mezarlığa gömdükten sonra İstanbul'a göç etmiştir⁷.

1988 yılında Cemal Çehayiç "Yugoslavya Bölgelerinde Tarikatlar" adlı kitabında Üsküp'teki Mevlvî tekkesinin "Zincirli Tekkesi" adıyla anıldığını hakkında da bilgi vermektedir. Bununla ilgili söylenen söylentiye ilk olarak o

⁴ Bkz. Mula Mustafa Sefli Başeski, Ljetopis (1746-1804) (Haz. ve Çev. Mehmet Mujezinović), Sarajevo, 1968, s. 311.

⁵ Bkz. Resad Kadic. Baseskijin posiljedni zapis, Sarajevo, 1975, s. 16.

⁶ Bkz. Mehmet Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1974.

⁷ Abdullah Uçman, "Münevver Ayaşlı ile Bir Konuşma" Hisar, sayı 164, İstanbul, Ağustos 1977, s. 22-23.

kaydetmiştir. Çehayiç'e göre tekkenin ilk şeyhi Adem Baba fakir imiş. Bir Kurban Bayramında kurban kesme durumunda olmadığından tam bayram arifesinde tekke avlusunda bir geyik belirivermiş. Adem Baba da bunu görünce bir zincirle boynuzlarını bağlar ve geyiği kurban olarak keser. Bu, Tanrı'nın bir hikmeti olarak bilinmektedir. Bu söylenti yüzünden tekke "Zincirli Tekkesi" adını alır.

Çehayiç bu kitabında Mevlevî tarikatına mensup olan Sultan Mehmet Reşat'ın (1909-1918) Üsküp ziyaretinde onun emriyle eski Mevlevî tekkesi yeniden çalışmaya başlamış, onarılmış ve yeni semahane inşaa edilmiştir⁸.

Fakat Prof. Dr. Lilyana Çoliç, Glişa Elezoviç'in çalışmalarıyla ilgili yaptığı araştırmaları sonucu Üsküp'teki Mevlevî tekkesi hakkında çalışma hazırlanmış, fakat günümüze dek yayımlanmamıştır. Üsküp Meşayih Meclisi Azası'ndan kaydedilen bilgileri olduğu şekilde sergilemiştir. Bu yazma esere dayanarak Abdul Ehad Dede teklifiyle Zeynel Abidin Beg konağını Mevlevî tekkesine çevirdiği, ondan sonra Abdül Ehad Dede tarafından Konya'da Mevlevî tekkesinde türbedar olan Hüseyin Dede getirilerek postnişini olmuş, ama kısa bir süre sonra öldüğünü ve sonra yerine aynen Konya'dan Mustafa Dede ile Abdülbaki Dede gönderildiklerini, 1267 (1850/51) yılında tekkenin postnişini olan Abdül Fetah Efendi'nin de ölümünden üç yıl sonra yerine Elbasanlı Niyazi Efendi tekkenin postnişini olduktan sonra bu görevde kırk yıl kadar kaldığını ve onun da 1307 (1889/90) yılında ölümünden sonra bu göreve oğlu Ali Efendi'nin atandığı gibi yeni bilgileri ortaya atmıştır.

Bu yazıda tekkenin Doğancık köyünde 3500 dönümlük arazi, Üsküp'te kale arkasında üç taşlı değirmen, Köse Kadı camisi civarında ise bir dükkan ve tekkede çalışanlar için bir ev, İpek kadılığında sekiz dükkân, Bodur Mahallesi'nde iki taşlı değirmen, Tropoyiça ve Bulağa köylerinde birer çiftliğin mevcut olduğu da gösterilmektedir.

Yazıda, bu Mevlevî tekkesinin ilk kuruluşundan Üsküp şehrinin Bulgarların ellerine geçinceye dek her Cuma ayın yapılmıştı. Bulgar istilâsı zamanından sonra tekke bir harabe duruma gelmiş, müritleri ise dağılmış ve bu yüzden burada artık ayın yapılmadığı kayıtlı bulunmaktadır.

Bununla birlikte Bulgar istilâsı zamanında Müftülük tarafından henüz adı bilinmeyen bir imam ve Hamdi Efendi adında bir müezzin tayin edildiği, fakat imam tekkeye asla uğramadığından postnişin Hamdi Efendi olduğunu ve postnişin tarafından oğlu Hakkı Efendi'nin türbedarlığa tayin edildiği; Prizren ve Üsküp'te Rifaî tekkelerinin şeyhleri olan Şeyh Cemalî ve rahmetli Şeyh İlaydar'ın anlattıklarına göre türbedar Hakkı'nın 1954 yılında İstanbul'a göç ettiği ve 1978 yılında Türkiye Cumhuriyetinde öldüğü de bilinmektedir⁹.

Eski Yugoslavya'da Mevlevî müritleri arasında Fars edebiyatına büyük ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Bunu Eski Yugoslavya'daki tüm devlet ve kişisel kütüphanelerindeki Celâleddin Rumî'nin "Mesnevî", Ferudiddin Arttar'ın

⁸ Bkz. Dzamal Cehajic, Derviski redovi u Jug...

⁹ Bkz. Prof. Dr. Liljana Colic, Derviski redovi u Skoptju, Beograd, 1994.

"Pendname", "Mantık'ut-Tayr", Sadî'nin "Bustan", "Gülistan", Hafız Şirazî'nin "Divan", Abdurahman Camî'nin "Baharistan" ve diğer klasik Fars yazarlarının yazma eserlerin yeterince bulunmaları belgelenebilir. Tekkelerin inşa edilmesiyle Mevlâna Celâleddin Rumî'nin "Mesnevî" eseri de ün kazanmaya ve müritleri arasında çevrilip incelenmeye başlanmıştır. Böylece onun bu eserinin bir sürü yazma kopyaları de Yugoslavya'nın hemen hemen her kütüphanesinde bulunmaktadır. Hemen her tekkenin çalıştığı dönemlerinde mesnevî incelemeleri de yapılırdı. Fakat tekkelerin çalışmaları yasaklandıktan sonra bu tür açıklamaların camilerde ve kişilerin evlerinde sürdürüldüğü konularında bazı bilgilerimiz vardır. Sarayevo'daki Mevlevî tekkesinin avlusunda gömülü olan dervişin Mesnevî'yi ezbere bildikleri hakkında bir söylenti de vardır. Fakat işte bu Mesnevî'nin Fars dilinde yazıldığından ve Farsçayı pek bilen bulunmadığından bu eser Osmanlı döneminden sonra öteki eserler gibi gerektiği kadar genişleyememiştir.

Bunun dışında Eski Yugoslavya bölgelerindeki Mevlevî tekkeleri çevrelerinde beş yüzyıl içinde Türkçe ve Farsça eserler veren kimi yazarlar da yetişmiştir. Mevlevî tarikatına mensup olan ve Türkçe ve Farsça eserler yazanların en önemlileri şunlardır: Habibî Dede Bosnevî (ö. 1640), Kâtibî Mustafa Bosnevî (ö. 1667/68), Derviş Süleyman Mezâkî (ö. 1676/77), Muhammed Muhteşim (öl. 1692), Hasan Nazmi Dede (ö. 1713), Husam Bosnevî, Fevzi Mostarî (ö. 1747), Fadil Paşa Bosnevî (Ö. 1882)...

Eski Yugoslavya'da Mevlâna ve Mevlevî tekkeleriyle ilgili yazılan ve hatta bu tarikata mensup olan Mevlevî yazarları hakkında şu bilgileri elde edebildik. Kuşkusuz bu durum burada kalmayacaktır, zaman geçtikçe bunlar hakkında daha kimi bilgilere sahip olacağız ve böylece bu konudaki yazımız genişleyecektir. Fakat bildiğimiz kadarıyla hemen değil, daha uzun süre sürdüreceğimiz araştırmalarımıza ve çalışmalarımıza bağlıdır.